

ՔՐԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔ

ԱՆՉԱՓԱՀԱՄԱՆԵՐԻ ՆԿԱՏՄԱՍԲ ՊԱՏԺԻ ԵՎ ՔՐԵԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ՆԵՐԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ԱՅԼ ՄԻՋՈՑՆԵՐԻ ՆՇԱՆԱԿՄԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ԱՆՆԱ ՄԱՐԳԱՐՅԱՆ

Անչափահասների գործերով արդարադատություն իրականացնելու գործընթացում ամենակարևոր և պատասխանատու որոշումներից մեկը երեխայի կողմից կատարված հանցագործությանն արձագանքելու գործուն և առավելագույնս «երեխայի լավագույն շահերից» բխող միջոցի ընտրությունն է: Նման որոշում կայացնելը բավականին բարդ է, քանի որ մի կողմից առկա է հանցանք կատարած երեխա, ում վարքագիծը մեծապես պայմանավորված է եղել տարիքային առանձնահատկություններից բխող իրողությամբ, և առկա է մտահոգություն, որ քրեաիրավական ներգործության միջոցների կիրառումը կարող է անդառնալիորեն և բացասաբար անդրադառնալ նրա հետագա կյանքի վրա, մյուս կողմից՝ կատարված հանցագործությամբ խախտվել են այլ անձի իրավունքները, հասարակության կամ պետության շահերը, և դրան չարձագանքելը երեխայի մեջ կարող է ձևավորել անպատժելիության զգացում՝ դրանից բխող բոլոր բացասական հետևանքներով: Ուստի իրավասու մարմնի առաջնային խնդիրը պետք է լինի կատարված արարքին տալ համաչափ պատասխան, ընտրել պատժի կամ քրեաիրավական ներգործության այնպիսի տեսակ, որը հանցանք կատարած անչափահասի համար կլինի իմաստավորված, կապահովի հասարակությունում նրա վերաինտեգրումը, վերասոցիալականացումը և նոր հանցագործությունների կանխարգելումը:

Նշված խնդրի լուծման համար առանցքային կարևորություն ունեն այն սկզբունքները և մոտեցումները, որոնք պետք է կիրառվեն անչափահասների գործերով արդարադատություն իրականացնելիս: Անչափահասների նկատմամբ պատժ կամ քրեաիրավական ներգործության այլ միջոց նշանակելիս դատարանները դեկլարվում են երկու խումբ սկզբունքներով՝

1. պատժ նշանակելու ընդհանուր սկզբունքներով, որոնք հավասարապես կիրառելի են թե՛ չափահասների, թե՛ անչափահասների նկատմամբ,

2. անչափահասների նկատմամբ կիրառվող առանձնահատուկ սկզբունքներով՝ պայմանավորված անչափահասների տարիքային, սոցիալական, ֆիզիոլոգիական, հոգեբանական առանձնահատկություններով:

1-ին խմբին են դասվում *օրինակաճանություն* (նշանակվող պատժի նախատեսված լինելը Քրեական օրենսգրքում), *նշանակվող պատժի որոշակիության* (դատավճռում հստակ պետք է նշված լինի ինչպես պատժատեսակը, այնպես էլ պատժաչափը), *արդարության և անհատականացման* (նշանակվող պատժը պետք է համապատասխանի կատարված արարքին, հանցավորի անձնավորությանը), *հիմնավորվածության* (դատարանի կողմից պետք է հիմնավորվեն կոնկրետ գործով այս կամ այն պատժատեսակի կամ քրեախրավական ներգործության միջոցի նշանակման անհրաժեշտությունն ու նպատակահարմարությունը), *մարդասիրության* (պատիժը չպետք է անձին ֆիզիկական կամ հոգեկան տառապանք պատճառի կամ նվաստացնի նրա արժանապատվությունը) սկզբունքները: Դրանք արտացոլված են նաև ՀՀ գործող քրեական օրենսգրքի հոդված 61-ում, որը սահմանում է.

«1. Հանցագործության համար մեղավոր ճանաչված անձի նկատմամբ նշանակվում է արդարացի պատիժ, որը որոշվում է քրեական օրենսգրքի Հատուկ մասի համապատասխան հոդվածի սահմաններում՝ հաշվի առնելով քրեական օրենսգրքի Ընդհանուր մասի դրույթները:

2. Պատժի տեսակը և չափը որոշվում են հանցագործության՝ հանրության համար վտանգավորության աստիճանով և բնույթով, հանցավորի անձը բնութագրող տվյալներով, այդ թվում՝ պատասխանատվությունը և պատիժը մեղմացնող կամ ծանրացնող հանգամանքներով:

3. Հանցագործության համար նախատեսված պատիժներից առավել խիստը նշանակվում է, եթե նվազ խիստ տեսակը չի կարող ապահովել պատժի նպատակները»:

Վերջին ձևակերպումը «քրեական ռեպրեսիայի տնտեսման» սկզբունքի դրսևորում է, որի էությունն այն է, որ դատարանը միշտ պետք է նախապատվություն տա առավել մեղմ պատժատեսակին, եթե այն բավարար է սոցիալական արդարությունը վերականգնելու, անձի հետագա հանցավոր վարքագիծը կանխելու, նրա վերասոցիալականացման համար: Այս սկզբունքը առանձին կարևորություն ունի անչափահասների նկատմամբ պատիժ նշանակելիս:

Այնուհանդերձ, ՀՀ դատական պրակտիկայի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ ՀՀ-ում դատարանները դատավճիռ կայացնելիս ոչ միշտ են հիմնավորում ավելի խիստ պատժատեսակի կիրառման իրենց դիրքորոշումը, այլ բավարարվում են միայն կոնկրետ գործով, իրենց համոզմամբ, արդյունավետ պատժատեսակի և պատժաչափի մատնանշմամբ: Բացի դրանից, ՀՀ քրեական օրենսգրքի հոդված 61-ի 3-րդ մասում արտացոլված դրույթը պահանջում է հիմնավորել միայն առավել խիստ պատժի նշանակման անհրաժեշտությունը, մինչդեռ ճիշտ կլիներ, որ դատարանը հիմնավորեր, թե ինչու հնարավոր չէ նշանակել առավել մեղմ պատիժ կամ քրեախրավական ներգործության այլ միջոց: Դա չափազանց կարևոր է հատկապես անչափահասների

պարագայում, քանի որ հաճախ անհրաժեշտություն է առաջանում հիմնավորելու, թե ինչու դաստիարակչական բնույթի հարկադրանքի միջոցների կիրառումը բավարար չի կարող լինել հանցանք կատարած անչափահասի հետագա հանցավոր վարքագիծը կանխելու առումով:

Պատժի նշանակման ընդհանուր սկզբունքներից բացի՝ հանցավոր վարքագիծ դրսևորած անչափահասների նկատմամբ արդարադատություն իրականացնելիս կիրառվում են նաև առանձնահատուկ սկզբունքներ և մոտեցումներ: Մասնավորապես, Եվրոպայի խորհրդի նախարարների կոմիտեի թիվ CM/Rec (2008)11 հանձնարարականում սահմանված՝ «Պատիժների կամ այլ միջոցների ենթարկված անչափահաս իրավախախտների վերաբերյալ Եվրոպական կանոնների» կետ 2-ի վերլուծությունից հետևում է, որ անչափահասների նկատմամբ պատիժներ կամ նրանց հանցավոր վարքագծին արձագանքելու այլ եղանակներ նշանակելիս առաջնահերթություն պետք է տրվի դաստիարակչական բնույթի, կանխարգելիչ և վերականգնողական միջոցներին: Օրինակ, եթե հնարավոր է պատժի նպատակներին հասնել անչափահասի նկատմամբ ոչ թե պատիժ, այլ դաստիարակչական բնույթի հարկադրանքի միջոց կիրառելով, ապա պետք է ընտրվի քրեաիրավական արձագանքման այդ տարբերակը:

Նույն փաստաթղթում նշված են նաև անչափահասների գործերով արդարադատության «Երեխայի իրավունքների մասին» կոնվենցիայով սահմանված սկզբունքները՝ խտրականության արգելքը, «երեխայի լավագույն շահերը», երեխայի բնականոն զարգացումն ապահովող ներգործության միջոցի ընտրությունը որպես առաջնահերթություն դիտելը, ազատությունից զրկելու հետ կապված ներգործության միջոցները որպես ծայրահեղ միջոց դիտարկելը և դրանց այլընտրանք հանդիսացող միջոցների լայն կիրառությունը, երեխայի լաված լինելու իրավունքը երաշխավորելը, երեխայի արժանապատվությունը հարգելը: Այս սկզբունքների խախտման անթույլատրելիությունը նշել է նաև ՄԻԵԴ-ը՝ T and V vs UK գործերով¹:

Երեխայի նկատմամբ պատիժ կամ քրեաիրավական ներգործության այլ միջոց նշանակելու սկզբունքները առավել մանրամասն սահմանված են Պեկինյան կանոնների (3) կետ 17.1-ում, որը սահմանում է՝

ա) ներգործության միջոցները միշտ պետք է համարժեք լինեն ոչ միայն իրավախախտման հանգամանքներին և ծանրությանը, այլև անչափահասի դրությանը և կարիքներին, ինչպես նաև հասարակության պահանջներին,

բ) անչափահասի անձնական ազատության սահմանափակման մասին որոշումը պետք է ընդունվի միայն հարցի մանրագնին քննարկումից հետո, և սահմանափակումը պետք է հասցնել հնարավոր նվազագույնի,

¹ Տե՛ս **Charlotte Walsh**. Youth Justice and Neuroscience: A Dual-Use Dilemma//. British Journal of Criminology (2011) 51, էջ 21–39:

զ) *անչափահաս իրավախախտին կարելի է գրկել ազատությունից, եթե միայն նա մեղավոր է ճանաչվում այլ անձի դեմ բռնությամբ լուրջ արարք գործելու կամ լուրջ իրավախախտումներ բազմիցս կատարելու մեջ, և եթե առկա չէ արձագանքման այլ համապատասխան միջոց,*

դ) *անչափահասի գործի քննության ժամանակ նրա բարեկեցության հարցը պետք է որոշիչ գործոն լինի»:*

Անչափահասների գործերով արդարադատություն իրականացնելիս առանձնահատուկ են նաև այն նպատակները, որոնց պետք է ձգտի իրավասու մարմինը: Մասնավորապես, Պեկինյան կանոնների կետ 5.1-ի համաձայն՝ «...անչափահասների գործերով արդարադատության համակարգը պետք է հատկապես կարևորի անչափահասի բարեկեցությունը և ապահովի, որ անչափահաս իրավախախտների նկատմամբ կիրառվող ցանկացած միջոց միշտ համարժեք լինի թե՛ իրավախախտի առանձնահատկություններին, թե՛ իրավախախտման հանգամանքներին»: Ներկայացված դրույթից հետևում է, որ անչափահասների գործերով արդարադատություն իրականացնելիս պետք է երաշխավորվեն.

Անչափահասի բարեկեցությունը ապահովելու նպատակը, ինչը ենթադրում է խուսափել զուտ պատժիչ ներգործությունից, հանցագործությանն արձագանքելիս նշանակել այնպիսի քրեաիրավական ներգործության միջոցներ, որոնք կապահովեն հանցանք կատարած անչափահասի կարիքները, կերաշխավորեն «երեխայի լավագույն շահից» գործելու պահանջը:

«Ջամայափության սկզբունքի» ապահովման նպատակը, ինչը ենթադրում է կատարվածին՝ իրավախախտման ծանրությանը, բնույթին, հանցանք կատարած անձի առանձնահատկություններին (առողջական, սոցիալական վիճակին, մտավոր զարգացման, հասունության աստիճանին, ընտանեկան հանգամանքներին, կյանքի պայմաններին և այլն), հանցագործությունից հետո դրսևորած վարքագծին (օրինակ՝ պատճառված վնասը հարթելը կամ հատուցելը) համաչափ արձագանքի երաշխավորում:

Այս նպատակները, թեև փոքր-ինչ վերացական և անորոշ կերպով, ամրագրվել են նաև ՀՀ քրեական օրենսգրքի հոդված 90-ի 1-ին մասում, որի համաձայն՝ «անչափահասի նկատմամբ պատիժ նշանակելիս հաշվի են առնվում նրա կյանքի և դաստիարակության պայմանները, հոգեկանի զարգացման աստիճանը, առողջության վիճակը, անձի այլ առանձնահատկությունները, ինչպես նաև նրանց վրա այլ անձանց ազդեցությունը...»:

Փաստորեն, նշված գործոնների ուսումնասիրությունն է դատարանին հնարավորություն տալիս վեր հանելու ՀՀ քրեական օրենսգրքի հոդված 62-ում ուղղակիորեն չամրագրված պատասխանատվությունը և պատիժը մեղմացնող հանգամանքները և նշանակելու մեղմ պատիժ:

Ներկայացված դրույթից հետևում է, որ ՀՀ-ում դատարանը պետք է ուշադրություն դարձնի՝

ա) անչափահասի կյանքի և դաստիարակության պայմաններին՝ որոշելու համար, թե որքանով են այդ պայմանները (օրինակ՝ ընտանիքի նյութական ծանր վիճակը, ընտանիքում հաճախադեպ վիճաբանությունները, բռնության գործադրումը, երեխայի ծնողի կամ ընտանիքի այլ անդամի կողմից ակոհուլի չարաշահումը կամ թմրանյութ գործածելը², անբարո վարքագիծը, երեխայի նկատմամբ անտարբերությունը, ծնողական հոգատարության, ընտանիքում ջերմ հուզական կապերի բացակայությունը, երեխայի մեջ ամենաթողության մթնոլորտի ձևավորումը կամ խեղված արժեքների սերմանումը) դերակատարություն ունեցել անչափահասի հանցավոր վարքագծի ձևավորման մեջ³:

բ) Հոգեկանի զարգացման աստիճանին, ինչը ենթադրում է անձի մտավոր, կամային և հուզական ոլորտների գնահատում: Անչափահասներին բնութագրական համարձակությունը, վճռականությունը, անկայունությունը, իմպուլսիվությունը, կամակորությունը, էմպաթիայի բացակայությունն են հաճախ պայմանավորում նրանց շեղվող կամ հանցավոր վարքագիծը:

գ) Առողջական վիճակին (ինչպես ֆիզիկական, այնպես էլ՝ հոգեկան), քանի որ հանցավոր վարքագծի դրսևորման պատճառը կարող են լինել ինչպես անձի ֆիզիկական արատները, քրոնիկ հիվանդություններով պայմանավորված հոգեկան վիճակը, այնպես էլ տարբերույթ հոգեկան խանգարումները, որոնք ոչ միշտ են հանգեցնում անմեղսունակության կամ սահմանափակ մեղսունակության: Բացի դրանից, այս գործոնների պարզաբանումը կարևոր է նաև անչափահասի հատուկ կարիքները բացահայտելու և դրանց բավարարումը երաշխավորող քրեաիրավական արձագանքի միջոց ընտրելու համար:

դ) Անձի այլ առանձնահատկություններին: Այս ձևակերպումը շատ ընդգրկուն է և թույլ չի տալիս հստակ կոդմոդրոշվել, թե որ հանգամանքները կամ հատկանիշները պետք է ուսումնասիրվեն անչափահասի նկատմամբ պատիժ նշանակելիս⁴: Ենթադրվում է, որ դրանք պետք է բնութագրեն, օրինակ, անձի վարքագիծը, արժեքները, մոտիվացիոն ոլորտի առանձնահատկությունները, նրա կարիքները, սոցիալական կարգավիճակը (վերաբերմունքը ուսմանը, աշխատանքին, ըն-

² Տե՛ս **Пудовочкин Ю. Е.** Уголовно-правовая борьба с вовлечением несовершеннолетних в совершение антиобщественных действий: проблемы квалификация и профилактики. Ставрополь, 2000, էջ 99:

³ Տե՛ս **Шестаков Д. А.** Криминология: Новые подходы к преступлению и преступности. Противодействие преступности в изменяющемся мире. СПб., 2006, էջ 345:

⁴ Տե՛ս **Долматов А. О.** Учет личности несовершеннолетнего при назначении уголовного наказания // «Правовые проблемы укрепления российской государственности». Томск, 2013, էջ 95-96:

կերներին, հասարակությանը, հասարակության համար ընդունելի արժեքային համակարգին, ունակությունը դիմակայելու շրջապատի բացասական ազդեցությանը, մանկական մոտիվացիայով պայմանավորված առանձնահատկությունները արկածախնդրություն, ամեն գնով ինքնահաստատման, մեծ երևալու ձգտում, պատճառոված վնասը հարթելու ձգտում և այլն):

ե) Երեխայի վրա այլ անձանց ազդեցությունը, որի գնահատումը խիստ կարևոր է. երեխային բնութագրական է ներշնչվողականությունը, ուրիշի ազդեցության տակ ընկնելը, հեշտությամբ գայթակղվելը, որոնք էական դեր են խաղում նրա հանցավոր վարքագծի մեխանիզմում: Ընդ որում, «այլ անձ» ասելով պետք է հասկանալ ինչպես չափահաս, այնպես էլ անչափահաս անձի: Անհրաժեշտ է, որ անչափահասը ոչ թե պարզապես գործի այլ անձի հետ, այլ նրա վարքագիծը պայմանավորված լինի այդ անձի բացասական ազդեցությամբ:

ՀՀ դատական պրակտիկայի ուսումնասիրությունը վկայում է, որ դատարանները հաճախ անտեսում են այն միկրոմիջավայրի, օրինակ՝ ռեֆերենտային խմբերի ուսումնասիրությունը, որի հետ անչափահասն անմիջական և անընդհատ շփում է ունենում⁵: Մինչդեռ նման գործոնների ուսումնասիրությունը խիստ կարևոր է ոչ միայն նրա հանցավոր վարքի պատճառական մեխանիզմը վեր հանելու, այլև նրա հետագա հնարավոր հանցավոր վարքագիծը կանխելու համար:

Անչափահասի կողմից կատարված հանցանքը քննելիս երեխայի լավագույն շահից բխող որոշում կայացնելու համար դատարանը պետք է ամբողջական տեղեկատվություն ունենա երեխայի, նրա սոցիալական կարգավիճակը, կարիքները բնութագրող հանգամանքների, ինչպես նաև ՀՀ-ում հասանելի՝ հանցանք կատարած երեխաների համար նախատեսված վերականգնողական, կրթական բնույթի ծրագրերի մասին: Երեխայի վերաբերյալ տեղեկատվությունը դատարանը կարող է ստանալ անչափահասի ծնողներից, հարևաններից, ընկերներից, ուսուցիչներից կամ այլ անձանցից ու մարմիններից: Ճիշտ կլիներ, որ դատարանը չբավարարվեր միայն իր ձեռք բերած նյութերով, այլ գուգակցեր հատուկ մասնագետի (օրինակ՝ պրոբացիոն ծառայության աշխատակցի) կողմից անչափահասի վերաբերյալ պատրաստված գեկույցով, որը թույլ կտար առավել հավաստի ներկայացնել անչափահասի հոգեբանական բնութագիրը, նրան բնութագրող բոլոր առանձնահատկություններն ու կարիքները: Ցավոք, ներկայումս համապատասխան կանոնակարգումների բացակայության պատճառով ՀՀ-ում նման պրակտիկա չի գործում:

⁵ St' u Долматов А. О. Обстоятельства, характеризующие условия жизни и воспитания несовершеннолетних, совершивших преступления, подлежащие учету при назначении наказания // "Вестник Томского государственного университета". Право. 2014, № 2 (12), էջ 54-58:

Բանալի բառեր – պատիժ, պատժի նշանակման սկզբունքներ, երեխայի լավագույն շահեր, պատժի արդյունավետություն, Պեկինյան կանոններ, երեխայի բարեկեցություն

АННА МАРГАРЯН – Особенности назначения наказания и иных мер уголовно-правового воздействия несовершеннолетним. – Трудней и ответственней всего при производстве правосудия в отношении несовершеннолетних выбрать действенные меры реагирования на совершённое подростком преступное деяние. Обычно, выбирая такие меры, учитывают как общие, так и специальные принципы назначения наказания. Последние предусмотрены как национальным законодательством, так и международно-правовыми нормами, учитывающими возрастные, социально-физиологические, психологические особенности детей.

Однако в Армении ввиду несовершенства уголовного законодательства названные принципы не всегда реализуются. Это связано с поверхностным, абстрактным регулированием специальных правил назначения наказания несовершеннолетним. Необходимо, говорится в статье, детально регулировать требования, которые должны быть учтены компетентными органами при назначении несовершеннолетним наказания или иных уголовно-правовых мер воздействия.

Ключевые слова: наказание, принципы назначения наказания, интересы подростка, эффективность наказания, Пекинские правила

ANNA MARGARYAN – Peculiarities of Juvenile Sentencing. – The most difficult and crucial decision when dealing with juvenile justice is the choice of effective measures to address criminal behaviour of the juveniles. Usually, both general and special principles of sentencing are applied when making such a choice and especially – when sentencing a juvenile to a punishment. Special principles of sentencing are provided both by national and international regulations and are conditioned by the peculiarities of the children due to their age, social, psychological and social status.

However, the latter ones are not always fulfilled in Armenia because of the lacks and shortcomings of criminal legislation. First of all, this is a result of facile and abstract regulation of special rules of juvenile sentencing. The author justifies the necessity of detailed regulation of those requirements, which should be secured by competent authorities in the process of juvenile sentencing.

Key words: punishment, sentencing principles, best interests of a child, efficiency of punishment, Beijing rules, wellbeing of a child